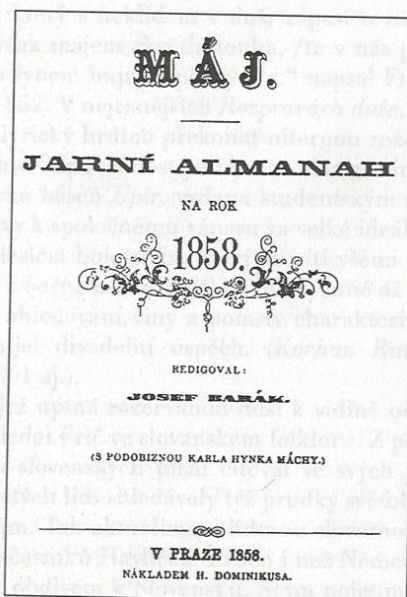

Dědictví Máje v náporech všednosti

262
ČESKÁ
LITERATURA
OD ROMANTISMU
DO SYMBOLISMU

V rozvrstveném, byt cenzurou a politickou perzekucí svíraném literárním životě po roce 1848 vyrostly podivuhodné literární talenty. Názvem svého almanachu – Máj – se v roce 1858 přihlásily k odkazu K. H. Máchy. K nejagilnějším patřil Jan Neruda, Vítězslav Hálek a Josef Barák; ti k spoluúčasti na almanachu získali z vrstevníků Adolfa Heyduka, Rudolfa Mayera, Karolinu Světlou a její sestru Sofii Podlipskou. Ze starších žijících spisovatelů pozvali Karla Sabinu, Boženu Němcovou a Karla Jaromíra Erbena. Sympatie ke Karlu Havlíčkovi Borovskému mohli dát otevřeně najevo až po pádu bachovského absolutismu a za všestranného uvolňování politického života po roce 1860. Ještě předtím se v druhém ročníku almanachu Máj přihlásili ke K. J. Erbenovi, tvůrci *Kytice*.

Titulní list
almanachu Máj

Odmítavá kritika almanachu Máj ukázala, že jungmannovská představa národní klasičnosti nepřestala pro mnohé literáty ze starších generací platit. V porevolučním desetiletí si tuto normu ještě oklestili. A tak za vzor pro české básníky pokládali lidovou píseň, Polákovu *Vznešenost přírody* a *Rukopis královédvorský a zelenohorský* (RKZ). Vítězslav Hálek je nazval pro jejich setrvačnost na dávno překonaných výtvořech a ideálech „ožuvavci“. Ve jménu poezie, která vyznává člověka nelimitovaného hranicemi zemí a ideologií, májovci zúženou představu národní literatury odmítli.

1. PROTI „OŽUVAVCŮM“

Zásadní obhajoby májovské pozice se ujal Jan Neruda. V polemikách proti staršímu Jakubu Malému, muži jinak nemalých zásluh o české písemnictví, osvětlil koncem padesátých let, jak vidí mladí současní svět a postavení literatury v něm. Prohlásil, že revoluční rok 1848 vymaňl Čechy z izolovanosti vůči ostatní Evropě a učinil je naopak její součástí. Takto se i český národ má podílet na všeobecném pokroku; tento zápas poskytuje poezii nedocenitelnou inspiraci („... pokrok všeobecný! To je naše nynější poezie, jiné nechceme...“). Národy se v této spolupráci otvírají jeden druhému. Pro Čechy odtud plyne požadavek: „Učme se u národů jiných, poznejme stupeň jejich vývinu... a zpracujme pak v sobě vše v celek nový s tím, co jsme s mateřským mlékem již obdrželi a ve vlastech svých seznali.“

Na výtku, že se mladí zajímají o látky nemravné, umění nedůstojné, odpověděl Neruda: Každá doba má problémy, vůči nimž je bezradná a jichž se bojí. Ale mlčením se odstranit nedají. Naopak obnažit rány znamená první krok k jejich zhojení. A k tomu chce napomáhat umění. Proto se zajímá o postavení ženy v současné společnosti, o „nesmírnou a hrozící rozpuklinu“ mezi chudým a bohatým atd.

Další společenský vývoj bral Nerudovi iluze o všeobecném pokroku, prosazovaném spoluprací všech národů a seberealizací každého jedince. Přesto svému mladému programu zůstal věrný jako umělec i jako literární kritik. Jen ho v osmdesátých letech významně korigoval tím, že do něj zahrnoval i národní tradici a národní osud.

Vedle Nerudy se literární kritice a publicistice věnoval také Vítězslav Hálek. Vehementně odmítal zúženou představu českého umění. Zdůrazňoval, že předmětem českého básnictví je člověk jako takový. Vážnou překážku v kontaktu nejlepších spisovatelů s národem spatřoval Hálek v komerční beletrii, podbízivé už kolportáž-

263
DĚDICTVÍ MÁJE
V NÁPORECH
VŠEDNOSTI

Čestní novináři
 60. a 70. let
 (mj. Neruda,
 Hálek, Sabina)

ním šířením. Upozorňoval také na vážné nedostatky v literárním vzdělávání počínaje školou.

Mezi povinnosti spisovatele zahrnovali májovci pravidelnou práci pro noviny a vůbec veřejně prospěšnou činnost. Vítězslav Hálek se stal duší Umělecké besedy, založené v roce 1863. Toto volné sdružení českých umělců pořádalo diskusní a společenské večery, zasloužilo se o shakespearovské slavnosti v Novoměstském divadle roku 1864. Činnost Prozatímního divadla (od roku 1862) podněcoval divadelními recenzemi Jan Neruda, původními hrami Vítězslav Hálek. Karolina Světlá se s krajní obětavostí věnovala ženskému hnutí. Adolf Heyduk pěstoval kontakty se Slovenskem. Stával se důvěrníkem mladších adeptů literatury; jim (J. Holečkovi, A. Sovovi) pomáhal existenčně zakotvit a navazovat kontakty s časopisy, nakladateli atd. Hálek s Nerudou pracovali jako fejetonisté pro Národní listy.

Takto rozmanitou činností projevovali spisovatelé, kteří na pomězi mládí a dozrávání zažili revoluční rok 1848 a přijali jeho

ideové poselství, důvěru v ideály všelidské svobody a rovnosti a ve všeobecný pokrok. Sdíleli přesvědčení, že občanská společnost potřebuje iniciativní a odpovědné osobnosti, součinnost a souhru, a chtěli i osobně v tomto smyslu jednat.

2. VŠEDNOST

Současně od padesátých let reagovali na proměny, jež do celého okolí i do jejich pohledu na svět vnašela rychle postupující industrializace. V máchovském příspěvku pro almanach Máj se K. Sabina rozepsal o tom, jaké změny do dříve tiché krajiny vnáší železnice: „Tu podivným hučením parní vůz se vyřítí, hustý kouř se za ním valí, jako vítězný prapor nového věku k oblakům se vznáší a krajinu daleko zahaluje.“ Pamětník jiných časů vysvětlil, jaké důsledky má výkon nových strojů pro člověka a pro jeho tvořivost: jednotlivci si připadá menší a slabší, i když bližší lidstvu. Představitel, na kterou tak věřili romantikové, je překonávána realitou. Důležitější než imaginace se zdá být pozorování upřené k všednímu světu, plnému překvapení. Technika podle Sabiny konkuruje lidskému duchu. Nyní už, tvrdil Sabina v *Upomínce na K. H. Máchu*, by bylo pošetilé věřit (jako zhruba čtvrtstoletí předtím) ve vynálezy „ducha pro ducha“, když v akci jsou vynálezy pro život.

O střízlivosti jako dobové náladě, jíž se lidé brání různými způsoby a také úniky (mj. užíváním drog), psal Boženě Němcové v listopadu 1851 muž nevšedního vzdělání a rozhledu Jan Helcelet: „Není to charakteristické pro dobu naši,“ obracel se k adresátce dopisu řečnickou otázkou, „kdež se všichni jenom honí po klamu a mámení, neboť střízlivost zdá se nesnesitelná? Jenomže jedni se umějí mámiti bez hadžiše, a druzí pro větší jistotu po něm sahají ve formách rozmanitých, ve formě páleného, nebo vína nebo i – lásky; že ne?“

Prožitek zevšednění patřil ke společenské zkušenosti let padesátých. Mladičká Neruda se v jedné své básni (do *Hřbitovního kvítí* ji nevrátil) ptal: „Což chcete s naší lůzou zmalátnělou / snad jakous myšlenku kdys provést smělou?“ A pokračoval v žalobě:

Teď na lebky se klade těžká kletba,
 že nikdo více o své bratry nedbá,
 že o věci dbá jenom každodenní,
 že žaludku si výše hlavy cení,
 a doba pro muže jen bouřky líhne,
 jimž s deštníkem se bezpečně už vyhne!

Přesto májovcům nebyla všednost prosta ideálů. Naopak se jim všednost ideálem prosvětlovala a v dotyku s ním nabývala na důležitosti pro člověka a pro veškeré lidské počínání. Všeobecný pokrok spojovali s nadějami pro všechny dosud neplnoprávné subjekty – pro chudé, zmrzačené, odstrkované – včetně vlastního národa. Jeho šance přispívat k vzývanému pokroku viděli přitom uprostřed století střízlivě: že se tak může dít z české strany ne vědou a technikou, ale uměním a kulturou. Tím odpovědnější pro ně bylo poslání spisovatele. Měl s vědomím hodnot, které vznikají a působí jinde, vytvářet z vlastních pramenů a tváří v tvář českému čtenářstvu díla originální, schopná obohacovat uměleckou zkušenost lidstva.

Posun k pozorování všedního takto nezrušil v mladém umění vysoký nadhled. Zvýšený zájem májovců o praktické stránky lidské činnosti nelikvidoval otázky po smyslu a hodnotě osobních činů a po motivech lidských osudů. „Obyčejný“ život v tvorbě májovců je i mnohoznačnější, i dramatičtější, než byl předtím u Tyla nebo u Němcové. Ve stopách Erbenovy *Kytice* si totiž Světlá, Hálek i Neruda nově kladou otázku po odpovědnosti individua za vlastní počínání vůči světu. Tuto odpovědnost ukládají svým hrdinům (a čtenářům nabízejí modely jednání, jak je tomu u Světlé a zčásti u Háلكa). Anebo se portréty podivných jedinců nepřímou čtenáře ptají, kdo za všelijaké osudy odpovídá (jak je tomu u Nerudy). Sebekonkrétnější drobnokresba předních májovců se rozvíjí ve znamení tušeného nebo i postulovaného řádu věcí a poslání člověka v něm.

Slohově vzato jde u májovců o raný realismus. Ten ještě věří na schopnost člověka svět kolem sebe a ve vlastním nitru nejenom poznávat, ale též pozměňovat k lepšímu. Pozorovatelné ještě neoddeluje od iracionálního, tajemného či temného a „neviditelného“. Arne Novák ve svých *Přehledných dějinách literatury české* opsal zaměření májovců slovy „tendenční realismus v duchu světoobčanském“.

Objevování všednosti nabývalo v slovesném umění od padesátých let – nejen u nás – mnoha rozličných podob, ubíralo se po cestách dotud netušených. Znamenalo proměnu látek, žánrových forem, vyjadřovacích postupů. Zahrnovalo také proměnu adresáta.

3. „MODERNÍ“ ADRESÁT

Během šedesátých let se rozšířila čtenářská krize. Původní literární produkce stoupala rychleji než její odbyt. Stížnosti na nezáměr záměrných kruhů o českou knihu přerůstaly až v návrhy učinit odběr původní beletrie věcí vlastenecké cti, vystavit tento druh kul-

turní aktivity jakémusi veřejnému dohledu. Jan Neruda uvažoval jinak. Konstatoval, že člověk nové doby miluje ve všem rychlé tempo (nejen v tanci, jak dokládá oblibou tehdy zánovní polky). Zajímá se o celý svět a ochotně se o všem dovídá, dostává-li poučení zábavnou formou. Oceňuje proměny zorných úhlů a perspektiv, vychutnává vtip a překvapivé zakončení (pointu). Všem těmto očekáváním „moderního člověka“ vychází vstříc žurnalistika. Konkurenci novin a beletrie se podle Nerudy nedá čelit jinak než tím, že také krásná literatura začne nároky „moderního člověka“ respektovat a po svém jim vycházet vstříc (*Moderní člověk a umění*, Květy 1867). Člověka psychicky pružného, schopného vstřebávat nepřetržité změny svého světa pokládal Neruda za činitele všeobecného pokroku.

4. PODNĚTY

Co vnesli májovci do českého písemnictví:

Odmítli představu národního umění, jehož vzorem by byla *Slávy dcera*, *RKZ* a lidová píseň. Hájili názor, že Čechy uprostřed století už nic nedělí od vyspělejší ostatní Evropy, že s ní naopak mají společné ideály a podobné problémy sociální i politické a civilizační.

„Světovostí“ literatury rozuměli zřetel k momentům, jež člověka v Čechách spojují s člověkem jinde, s člověkem „vůbec“ (včetně zřetelů sociálních a psychologických). Jednou to u nich vedlo k důrazu na platnost mravních norem v lidském soužití (v tom na Erbenu výrazně navazovala K. Světlá). Jindy se do popředí dostávalo vědomí složitosti světa, nepoměr dobrých úmyslů a pochybných výsledků, proměnlivost hodnot a hodnocení (v tom na Máchu a Havlíčka navazoval z májovců hlavně J. Neruda). Ale pro všechny „člověk vůbec“ zahrnoval též vnitřní svět jedince. Pro romanopisce byl duševní život závažný jako zázemí činů a jejich ozvučná deska (u K. Světlé); lyrik ho oceňoval jako zdroj inspirace i jako hráz, která osobnost chrání od tlaků zvenčí, od svodů konformity (Neruda).

Krásné literatuře ukládali, aby přispívala k střízlivému sebepoznání současného člověka a ovlivňovala novou občanskou morálku. Funkci poznávací přednostně sledoval Neruda, poslání výchovné Hálek, Světlá, Heyduk. Účinného propojení obou zaměření se snaže docílovalo v publicistice – hlavně ve fejetonu – než v umělecké literatuře.

Při svém nástupu odmítali májovci historismus. S výjimkou dramata dávali přednost látkám současným. V nich Neruda preferoval svět města (vesnickou povídku zpočátku odmítal pro její idyličnost).

Teprve K. Světlá ho přesvědčila o nosnosti vesnické látky pro moderní epiku. Pozdní Neruda začal oceňovat i beletrii historickou (psal nadšeně o V. Benešovi Třebízském) a látky z folklorní tradice (hlavně v *Baladách a romancích*).

Protože chtěli i svým literárním dílem sloužit rozvoji občanské demokratické společnosti, záleželo jim na sdělnosti vlastního projevu a na jeho přijetí. V tom směru je tlačili také nakladatelé a vydavatelé časopisů, když neměli riskovat ztrátu čtenářů a odběratelů. V zásadě to znamenalo nedůvěru k útvarům dlouhým a velkým. K. Světlá si opakovaně stěžovala, že musí psát prózy krátké, když by se ráda pustila do díla obsáhlého, monumentálního. Neruda si pro Květy 1865 objednával od J. V. Friče, který žil v Paříži, něco krátkého. Rukopisu, který dostal, vytýkal přílišnou délku. Obecenstvo by podle Nerudových slov z dopisu Fričovi chtělo „nejraděj... jen samé telegramy“. Nezbývá prý, než tomu vyhovět, aby se čtenář neobrátil k časopisu zády. „Ovšem – kdybychom pro sebe časopis vydávali!“ s humorem sobě vlastním komentoval situaci Neruda, „ale ...chceme-li působit a časopis lidu dát, musíme mít o něco víc abonentů než spisovatelů.“

Snahy o rozšiřování čtenářské obce a o její zkvalitňování měly mnoho podob a forem. Nejvíce v tom asi znamenaly noviny a v nich pravidelně uveřejňované publicisticko-beletristické útvary. K fejetonu přibyla uprostřed sedmdesátých let zásluhou F. Šimečka a J. Arbesa ještě soudnička.

Navzdory publikačním obtížím a v zápase s nimi obohatili májovci českou povídku i román o díla trvalé hodnoty (Světlá, Hálek) i nadnárodního významu (Neruda). Vrstevník májovců Gustav Pflieger Moravský (1833–1875) stvořil první významný český román ve verších (*Pan Vyšínský*). Po Sabinovi rozvinul román sociální (*Z malého světa*) a učinil krok k románu psychologickému (*Paní fabrikantová*).

V májovské lyrice se udomácnila reflexivnost a nabyla mnoha podob. Milostná lyrika se zbavila oné rétoričnosti, kterou jí vtiskl J. Kollár a pozdní F. L. Čelakovský. Přiblížila se písni a popěvku, ať tlumočila zbožňování (V. Hálek), nebo střízlivou rozvahu. Neruda v cyklech *Otci* a *Matičce* položil základy moderní rodinné poezie.

LITERATURA

Dějiny 1961; Vodička 1969; Štěpánek 1988; Jeřábek 1990.